

Agnieszka Naumiuk

Uniwersytet Warszawski

Pedagog społeczny – animator zmian w środowisku

Social pedagogue – animator of changes in the community

The article addresses the issue of new functions and tasks of social pedagogue in local communities, particularly with regard to the concept of socio-educational animation and empowerment, and with the need to consider at least three potentials: the value of culture, the community resources and the idea of civil society.

Key words: community animation, social mobilization, social pedagogue, civil society, empowerment.

Rola pedagoga społecznego nieustannie jest redefiniowana, zarówno ze względu na dylematy jasnego określania tej profesji jako zawodu, jak też jej praktycznej użyteczności w systemie społecznym. Przede wszystkim jednak następują przemiany środowisk wychowawczych, zmieniają się zadania pracy w środowisku oraz powstają nowe instytucje i inicjatywy których celem jest praca środowiskowa. Dotychczasowe zadania pedagogów społecznych, nadal obecne w bezpośredniej interwencji, profilaktyce i kompensacji nieprawidłowych mechanizmów wychowania w instytucjach społecznych i w środowisku otwartym oraz wspomaganie zadań wychowawczych, nie są już wystarczające. Współczesne przemiany kultur i społeczeństw nie pozwalają już tylko i wyłącznie na pozostawanie w obrębie tych celów – wymagają nowej aktywności w organizowaniu i kierowaniu zmianą.

Zmiany środowiskowe – płaszczyzna definiowania roli pedagoga społecznego

Jedną z odpowiedzi na poszukiwanie aktywnej roli pedagoga społecznego w inicjowaniu zmiany, jest perspektywa animacyjna. Koncepcja animacji

społecznej wywodzi się z tradycji animacji kulturalnej (Kargul 1995, 2007; Skrzypczak 2003, 2006) mającej korzenie we francuskich ruchach kontestacyjnych końca lat 60. XX wieku, jako spontanicznej odpowiedzi na formy zorganizowane, mające realizować zadania narzucone z zewnątrz, a także jako odpowiedź na kryzysy społeczeństwa przemysłowego i postprzemysłowego, rodząc oddolne ruchy i formy aktywności społecznej. Jej definicyjny kontekst (od słów *animo*: ożywienie, obdarzenie życiem, przemienienie w coś, napełnienie odwagą; oraz *animatio*: ożywienie, pobudzenie, zachęta, dodanie siły do działania, podejmowanie określonych przedsięwzięć bądź wspieranie jakiejś osoby czy grupy w jej pracy nad sobą, bądź rozwiązaniem jakichś zadań – Nycz 1999), w bezpośredni sposób związany jest ze współczesnymi dążeniami emancypacyjnymi grup i środowisk oraz żądaniem autonomii i podmiotowości jednostek, jako przejawu idei samoorganizacji społecznej. Współcześnie ta nowa formuła pewnej praktyki działania w środowisku, wyrasta z przesłanek stawianych w nowym kontekście zmian środowiskowych, dokonujących się w świecie powszechnego wpływu mass mediów, nowoczesnej technologii ułatwiającej masową komunikację i niezwykłą mobilność, zwłaszcza młodego pokolenia, w świecie globalnej konsumpcji, homogenizacji stylów życia, a także oczekiwań dotyczących konieczności zwiększonej dynamiki życiowej. To jednak także środowisko presji i napięć życiowych i zawodowych, rodzących poczucie alienacji i skutkujących różnymi wykluczeniami: cyfrowym, językowym, z uwagi na wiek, dostęp do wiedzy lub pracy. Coraz bardziej pragmatyczny, przedmiotowy charakter relacji międzyludzkich oraz odczuwane zagrożenia spowodowane zmianą społeczną stają się przyczyną pojawienia się potrzeby nowego społecznego „ożywienia”, kolejnej społecznej i obywatelskiej rewolucji, podobnej do tej z czasów uprzemysłowienia. W obu rewolucjach rola kultury jest nie do przecenienia, tak jak rola pedagogów animatorów – strażników podmiotowości, społecznej spontaniczności, obywatelskiej odpowiedzialności i aktywności nastawionej na kierowanie życiem w miejsce biernego oczekiwania na to, co ma nastąpić.

Rola pedagoga społecznego wyrasta z tych nowych zadań i wyzwań a jednocześnie jest kontynuacją wiele lat temu wypowiedzianej sentencji Heleny Radlińskiej o wychowaniu, które „przetwarza dzień dzisiejszy siłami człowieka w imię ideałów”. Obecnie reaktywujące się dynamicznie ruchy oddolne: środowiskowe, wyznaniowe, mniejszości narodowych, grup zawodowych i hobbystycznych, rodzą potrzebę wsparcia i rozwijania w konstruktywny sposób dialogu społecznego na temat życia w świecie różnorodności. W świecie tym mechanizmy tworzenia nierówności mieszają się z tendencjami do ujednolicania, potrzeba budowania własnej tożsamości i odmienności grupowej z tendencjami do inkluzji społecznej i budowania wspólnoty, dążenie do

tworzenia własnego świata z koniecznością przełamywaniem izolacji i tworzenia więzi, potrzeba autoekspresji z poczuciem braku wpływu. Rzeczą znaną jest, że skoro aktywizacja jest celem zasadniczym animacji a jej efekt nie jest z góry ustalony i powinien być określony przez grupy animowane, pedagogom pozostawia się wiele swobody i możliwości pracy nad wypracowywaniem społecznych celów, projektowaniem i realizowaniem działań, które zostaną uznane za ważne i pożądane. Powstaje także przestrzeń dialogu między jednostkami, grupami i środowiskami, w celu wzajemnego poznania i zrozumienia oraz nauki współdziałania. W XXI wieku coraz więcej tego typu działań przejmowane jest przez celowo powołane do tego instytucje, które z wypracowały szereg technik, metod i środków pomagających stymulowanie działań pomocnych w oddolnym inicjowaniu zmian, rozwiązywaniu problemów i zaspokajaniu potrzeb lokalnych, rozwijaniu metod samopomocy i samoorganizacji. W założeniu animacji społeczno-kulturalnej przyjmuje się, że dane środowisko ma własne treści i cele, które dzięki siłom animacyjnym są wydobywane, rozwijane i utrwalane w oparciu o lokalne wzory, zasoby kultury i więzi społeczne oraz że problemy i potrzeby społeczne mogą być dzięki tej metodzie zaspokajane. Stawia to pedagoga w roli osoby towarzyszącej jednostce w rozwoju i ustalaniu jego celów, nie zaś kształtującej go ku wytyczonym z góry założeniom i modelom. Rola ta wymaga głębszej refleksji nad pojęciem innowacyjności, przedsiębiorczości i aktywności, które niekoniecznie wpisują się w sztywne instytucjonalne ramy i reguły powszechnie przyjmowanych zasad edukacyjnych. W wielu wypadkach wymaga to tworzenia nowych ścieżek analizy społecznej i planowania działania edukacyjnego w środowisku, realizowania ich w sposób nietypowy i nowatorski. Wiąże się też z koniecznością przyjmowania na siebie roli przewodnika w dokonywaniu zmian społecznych, konfrontującego i konfrontowanego ze ścierającymi się globalnymi i lokalnymi, indywidualnymi i wspólnotowymi stylami życia opartymi o dążenia transformacyjne społeczeństw cywilizacji wiedzy i usług. Jest to o tyle trudne, że istniejące instytucje, systemy, nawyki i schematy tzw. „drugiej fali” (Toffler A. i H. 2007) i ich rodzaje umiejętności organizacji, poradnictwa, instrukcji działania w środowisku, zderzają się z niecierpliwością i siłą ruchów społecznych, których twórczość dostarcza wyjątkowej energii społecznej i możliwości do zmiany. To rodzi konflikty i napięcia.

W tym aspekcie trzy tradycyjne formy pracy: praca z jednostką, praca z grupą i praca ze społecznością lokalną, nabierają nowego wymiaru. Dla pedagoga nie jest to już wybór jednej z tych form, lecz namysł nad ich łączeniem, walorami, które się uzupełniają, gdyż potrzeba organizacji środowisk, ich budowy lub odbudowy zakłada akceptację wielu scenariuszy realizacji idei w praktyce, wielowymiarowość rezultatów i próbę pogodzenia czasem

wykluczających się grupowych oraz indywidualnych interesów. Wielość oczekiwanych ról wymaga od pedagoga społecznego jako „moderatora zmiany społecznej” elastyczności w pełnieniu tego zadania, co sprawia że animacja społeczno-edukacyjna w środowisku staje się sztuką społeczną, trudnym i wyczerpującym zadaniem, o bardzo obszernie zdefiniowanych założeniach. Pośród kompetencji pedagoga społecznego coraz większą uwagę przykładają się do umiejętności akceptacji rzeczywistości nieustannych napięć społecznych i transformacji oraz bycia przygotowanym na niepewność przyszłości. W związku z tym istnieje potrzeba kształtowania innych technik pracy społecznej, nowego, świeżego spojrzenia na troskę o optymalny rozwój człowieka w coraz bardziej „płynnym” (określenie za Z. Baumanem) ponowoczesnym środowisku życia. Zgodnie z definicją, że: „Animowanie to świadome zachęcanie, wspomaganie, stymulowanie jednostek i grup społecznych do samodzielnego decydowania, projektowania i realizowania działań, które same uznają za pożądane i współdziałają w ich realizacji” (Nycz 1999, s. 15) nadaje się nowy wymiar także pojęciu podmiotowości społeczności lokalnych. Idea animacji jest tu sprzężona z ideą demokracji zakładającą zarówno istnienie praw jak i obowiązków obywatelskich oraz partycypację obywateli w kształtowaniu zmiany społecznej. Obywatelskie uczestnictwo zakłada zaś nie tylko konsultowanie zakładanych planów zmiany społecznej, ale i aktywny współdziałanie w jej tworzeniu na wszystkich etapach. Działanie animacyjne pedagoga społecznego przynosi zatem rozwiązanie dylematu: jak działać dla dobra społeczności. Wskazuje na być może trudny dla osób przyzwyczajonych do instytucjonalnego podejścia fakt, że współcześnie bardziej niż kiedykolwiek rzeczywistość domaga się działania z różnorodnie pojmowanymi społecznościami, ich zgody na priorytety zmiany, uczynienie ich osobami współodpowiedzialnymi za ten proces. Jest to tak bardzo postulowana forma przekształcania środowiska jego siłami, wydobywania treści, które w nim tkwią, lecz nawet w stosunku do pojęcia aktywizacji, idąca krok dalej. Pedagog społeczny, poza założeniami, że taka forma pracy wyzwala potencjał do uczenia się przez doświadczenie, nabywania kompetencji społecznych w działaniu, wzmacniania sił społecznych i jednostkowych, zakłada także pewien poziom istniejącej już wiedzy i doświadczenia społecznego, któremu można zaufać. To nowe, partnerskie podejście oparte na zaufaniu jest nie tylko pomocne w odzyskiwaniu podmiotowości grup i jednostek, lecz stanowi także istotę działań pedagogiki społecznej, od dawna zwracającej uwagę na walory edukacji nieformalnej, wychowawców nieprofesjonalnych i całego spektrum ukrytych w środowisku możliwości oraz założeń, łącznie z, jak to określiła Helena Radlińska, środowiskiem wewnętrznym – „niewidzialnym”, w którym znaczącą rolę odgrywa emocjonalny stosunek do świata. Polskie

doświadczenia animacji społecznej tradycyjnie przypisywane ruchom spółdzielczym, samopomocowym i samo organizacyjnym, do których obecnie powracamy, wzmagają współczesne dylematy pedagogicznej praktyki opartej na dawnej tradycji edukacyjnej: ustalonych metod pracy, przyjętych wzorców zachowań, skutecznej realizacji założonych zadań wychowawczych, rozwiązywania problemów społecznych czy adekwatnej odpowiedzi na zdiagnozowane potrzeby. W tym nowym ujęciu ważne jest jak pedagog społeczny zrozumie i zdefiniuje pojęcia:

- 1) wspólnoty i więzi społecznej,
- 2) partycypacji społecznej i aktywizacji,
- 3) sił społecznych i kapitału społecznego.

Praca środowiskowa wymaga, by spośród wielości ujęć i podejść nie tyle zakładać z góry to które teorie nam osobiście pasują, lecz pomiędzy modelami i koncepcjami pracy w środowisku, poszukiwać prawidłowości, jakie w danym miejscu najbardziej będą sprzyjały pozytywnej zmianie, budowaniu partnerskiej relacji zakładającej wspólne ustalanie celów.

Nie może to jednak nastąpić bez wieloetapowego dialogu społecznego. Błędne założenie, że wystarczy mieć dobry pomysł na zmianę i pobudzić aktywność społeczną, wielokrotnie przyczyniało się do porażki pedagogicznej, czasem dostrzeżonej dopiero po pewnym czasie. Mimo postmodernistycznych tendencji do akcji jednorazowych, życia i działania bieżącego, opierania sukcesu na wrażeniach i emocjonalności uczestników, czy ekonomii wspierającej ideę ograniczonych projektów, warto przyjmować szerszą perspektywę, uznać wartość działania konsekwentnego, rozwijającego jednostki i grupy w dłuższej perspektywie czasowej. Wykorzystując nadarzające się okazje i możliwości zmian środowiskowych można wspierać także nabywanie postaw sprzyjających strategicznemu myśleniu i działaniu, prowadzeniu dialogu społecznego, dyskusji o kształcie naszej rzeczywistości i wspólnej przyszłości. Wobec tak szeroko nakreślonego obszaru możliwych działań pedagogów społecznych rodzi się pytanie o ich zawodową i profesjonalną tożsamość, możliwości wpływu na rzeczywistość społeczną, poza rozwijaniem teorii pracy w środowisku, organizacji środowiska, aktywizacji społecznej. Odpowiedź na to pytanie jest związana ze zmiennymi oczekiwaniami społecznymi wobec zawodów i ról w danym miejscu i czasie potrzebnych lub przydatnych.

Trzy obszary animacji pedagogicznej w środowisku

Tendencje zarysowujące się w Polsce, z uwagi powyższe oraz na to, że część pomocowa rozwija się przede wszystkim we współpracy i uzupełniająco

do działań pracy socjalnej, wskazują na animację społeczną jako na kierunek szans i możliwości zaistnienia aktywnej pedagogiki społecznej w nowym kształcie i przymierzem społecznym, mianowicie:

- z kierunkami artystycznymi: animacja w zakresie kapitału kulturowego,
- z administracją lokalną: animacja sił społecznych,
- z polityką: animacja społeczeństwa obywatelskiego.

Poszukiwanie swojego miejsca przez pedagogów społecznych jest nie tyle poszukiwaniem niszy zawodowej, ile wprowadzeniem do pracy wychowawczej nowych partnerów, którzy coraz bardziej domagają się udziału w stanowieniu o jakości edukacji środowiskowej, tworzeniu warunków zrównoważonego rozwoju i dobrobytu. W tym przypadku pedagog społeczny może być zarówno animatorem kapitału kulturowego, animatorem zmian demokratycznych na poziomie lokalnym i ponadlokalnym, jak i może współpracować z osobami za takie działania odpowiedzialnymi.

W przypadku pedagoga społecznego – animatora w zakresie kapitału kulturowego procesy cywilizacyjne jakie zaszły w wyniku zmian ekonomiczno-kulturowych wydają się współcześnie tak dominujące, że brak zrozumienia dla tej roli, ograniczenie jej do „gier i zabaw” jest wynikiem poważnego spłylenia problematyki, zawężeniem jej do mniej lub bardziej rozwiniętego w czasie grupowego happeningu. Współczesny animator kultury rozumie, że nie tylko uczestniczy w zmianie kultury, ile tworzy kulturę zmiany (Skrzypczak 2006) – przede wszystkim kulturę społecznej komunikacji, rozwija kapitał kulturowy danego obszaru, a szerzej ujmując, kreuje nowe style życia. Jest zatem łącznikiem teraźniejszości z przeszłością i przyszłością, agentem transformacji systemów, inicjatorem reform poprzez innowacje, lecz także może być terapeutą swoistych kulturowych traum, wynikających ze ścierania się kultur poziomu wertykalnego (między różnymi poziomami w obrębie danej kultury) i horyzontalnego (między kręgami różnych kultur danego poziomu). Może być wsparciem w oswojaniu reguł nowej rzeczywistości. Przy czym jako animator kultury winien być czujny i wrażliwy na wszelkie imitacje i próby zawłaszczania kulturowego. To nie tylko walka o zachowanie spuścizny tradycji, lecz przede wszystkim dbanie o autentyczność, spontaniczność i samodzielność myślenia, odpowiedzialność za kreowanie norm, symboli, wartości, które w konsekwencji decydują o ludzkich zachowaniach, działaniach, wyborach i osobistych rozstrzygnięciach oraz nieustających poszukiwaniach sensu i celu istnienia. W konsekwencji, w animacji kultury ogromną rolę odgrywa edukacja: zarówno ta, która uczy odbioru kultury, refleksji nad kulturą i internalizacji jej wartości lub też konfrontacji z nimi, jak i jej kreowania, wyzwalania inicjatywy i aktywności w odpowiedzi na to, co niepokoi, boli lub raduje. Powinna wspierać to, co stanowi o zintegrowanej

bio-socjo-kulturowej jednostce, dla której kultura nie oznacza nudnego muzeum, lecz jest elementem tworzenia świata społecznego i jego ludzkim, twórczym wyrazem. Nowa rola pedagoga społecznego dotyczy także transformacji instytucji kultury ku instytucjom społeczno-edukacyjnym. Przypadek „umierających” domów kultury, diagnozowany wielokrotnie w ostatnich dwóch dekadach jest przykładem tego, jak daleko instytucje kultury w swoim rozumieniu produktów kultury oderwane zostały od potrzeb społecznych i społecznego przeżywania życia. Próba rewitalizacji funkcji twórczych, odnowienia społecznego znaczenia przypisywanego pojęciu *centrum kultury* stało się ambicją animatorów kultury czasów współczesnych. Wydobywanie ogromnego bogactwa inicjatyw i pomysłów z nieformalnych obszarów kultury i łączenie ich z instytucjami formalnymi, podejmowanie dyskusji o zmianach koniecznych w realizacji nowych celów kulturowych zarówno w wymiarach makro- jak i mikro, a także wychodzenie poza mury instytucjonalne stało się częścią ożywiania społecznego (aktywizacji) także w innych dziedzinach. Dążenia do tego by instytucje takie jak domy kultury czy biblioteki stały się instytucjami społecznościowymi (Skrzypczak 2003), jest kierunkiem, który zdaje się najbardziej odpowiadać na wyzwania i potrzeby lokalnych środowisk w tej dziedzinie. Człowiek jako istota twórcza potrzebuje bowiem pola do własnej ekspresji, bodźców pobudzających jego emocje i intelekt w sposób zintegrowany, a zatem podmioty kultury potrzebują się nauczyć na nowo, inaczej, swoich funkcji edukacyjno-wychowawczych. Tym dążeniom winien sprzyjać pedagog społeczny jako osoba, która doskonale rozumie te aspekty i potrafi ukazać ich spójność, współzależność, wydobyć wartości wynikające z tego połączenia w nowych wymiarach. Jego rola jest zatem wielowymiarowa i dotyczy wielu obszarów: zarówno w odniesieniu do odbiorców inicjatyw społeczno-kulturalnych, którym warto pokazać taką szerszą perspektywę osobistego rozwoju, jak i decydentów, aby zmienić ich tradycyjne myślenie o inicjatywach edukacyjnych w obszarze kultury ale także samych pracowników instytucji kultury, którzy sami potrzebują nowych inspiracji, ożywienia i także a może przede wszystkim nowych umiejętności i narzędzi niezbędnych do rozmowy społecznej przez kulturę. Wyzwania te wymagają od pedagogów społecznych pokonywania wielu oporów mentalnych, organizacyjno-instytucjonalnych, emocjonalnych. Niewątpliwie jest to obszar niezwykle atrakcyjny dla osób twórczych, odważnych i takich, które rozumieją jak wielkim potencjałem rozwoju człowieka jest kultura, jak bardzo jej odpowiednie funkcjonowanie wpływa na poprawę jakości życia. W czasach, gdy pojęcie dobrobytu powiązано głównie z czynnikami ekonomicznymi, pedagog może odnaleźć nowe jego aspekty oraz współuczestniczyć w przekształcaniu środowiska poprzez inicjatywy kulturalne. Wykorzystując ten potencjał, jednocześnie jako

znawca procesów wychowania środowiskowego ma realny wpływ na kształtowanie odpowiednich mechanizmów zmiany edukacyjnej.

Pedagog społeczny – animator sił społecznych odpowiada na kryzysy, które zamieniają wolny wybór w infantylne dążenia do wolności bez odpowiedzialności, poszukiwania dróg ucieczki od samotności, chaosu i dezorientacji ku kolejnym odsłonom „szoku przyszłości”, przede wszystkim w odniesieniu do relacji społecznych, więzi rodzinnych i lokalnych oraz instytucjonalnych. W tym zaniku dawnych mechanizmów społecznego bezpieczeństwa i jednocześnie w poczuciu tęsknoty do choćby namiastki wspólnoty, rozwój kapitału społecznego jest, nie tylko dla pedagogiki społecznej, zasadniczym zadaniem. Współpraca, solidarność, zaufanie, to nie tylko hasła odbudowy społecznych relacji w ramach wielu lokalnych inicjatyw, ale także współdziałanie w tworzeniu nowych standardów współistnienia jednostek społecznych czasów po postmodernizmie i neoliberalnej indywidualizacji. To także pomoc w zrozumieniu, że instytucjonalne rozwiązania nie zastąpią autentycznego zaangażowania, wykraczającego poza przepisy i ramy minimalnych oczekiwań, nie odpowiedzą też w sposób systemowy na niekończące się listy życzeń lokalnych wynikających z nieustającego zapotrzebowania na zmianę i rozwój. W animacji sił społecznych tkwi walor humanistyczny – konstruowanie mechanizmów zapobiegających wykluczeniu, osamotnieniu, konformizmowi, przedmiotowemu traktowaniu człowieka i ekonomicznej depersonalizacji stosunków międzyludzkich. To nauka bycia z innymi, doświadczania wspólnej rzeczywistości, wyrażania siebie w kontaktach z drugim człowiekiem, wrażliwości na miejsce, które współtworzymy. To także nowa instytucjonalizacja rozumiana nie tylko jako tworzenie nowych, bardziej adekwatnych do celów społecznych instytucji i organizacji, lecz także przekształcanie istniejących już rozwiązań ku większej „służebności” – by realizowały cele wyznaczone przez środowiska, dla których zostały powołane. O tym pedagogika społeczna nieustająco przypomina, a jej przedstawiciele z troską rozpoznają coraz to nowe zagrożenia rozpadu tych więzi w różnych środowiskach: począwszy od rodzinnego, przez lokalne aż po narodowe. Podkreślają nasilanie się zjawiska rozwoju więzi przedmiotowych, opartych jedynie o wspólny ekonomiczny interes. Niektóre procesy globalizacji i internacjonalizacji społecznej i kulturowej dodatkowo utrudniają wszelkie działania tożsamościowe integrujące, upatrując w nich etnonacjonalizmy osłabiające tolerancję wobec innych lub próby wprowadzania kontroli społecznej poprzez dominację (zintegrowanej) większości. Postulaty karkołomnych prób łączenia w jeden spójny konstrukt koncepcji zintegrowanej otwartej wspólnoty wolnych odpowiedzialnych społecznie jednostek, rodzą społeczne niepokoje i nieporozumienia wynikające z różnych interpretacji dychotomicznych w konsekwencji

dążeń kolektywistyczno-indywidualistycznych. Pomijając w tym miejscu dalsze rozważania na temat współczesnych paradoksów idei „stowarzyszonej wspólnoty” warto powrócić do roli pedagoga społecznego kształtującego więzi społeczne, bez względu na to jak on sam by interpretował ostateczne cele ich tworzenia, choć jest to zagadnienie niezwykle istotne z punktu widzenia sensu tej pracy.

Mobilizacja sił społecznych grup i społeczności lokalnych pozwala na przeobrażanie rzeczywistości społecznej, ekonomicznej i kulturalnej w inny sposób, niż czynią to zaangażowane jednostki. Dzięki ukazaniu wartości współpracy, lecz także wartości talentów, wiedzy i zaangażowania wielu różnych osób, uczestnicy takich działań zyskują dodatkową wiedzę o sobie, są motywowani do samorozwoju i niejednokrotnie zyskują wzorce, których im wcześniej brakowało. Uczą się w działaniu zasad i mechanizmów funkcjonowania grupowego, procesów jakie rządzą takim działaniem, nabywają społecznych kompetencji. Jest to często pierwszy krok prowadzący do lepszego zrozumienia istoty partycypacji społecznej, kształtowania przestrzeni debaty publicznej, budowania podstaw społecznego zaufania. Wymaga to między innymi redefinicji autorytetu i przywództwa lokalnego w odniesieniu ról społecznych oraz instytucjonalnego pojęcia władzy. Z uwagi na demokratyzację wiedzy, zasobów i umiejętności może się okazać, że przywództwo i siły lokalne nie tylko bywają ukryte, ale również że są zmienne. Wartością jest także oddolne organizowanie działań, zrozumienie perspektywy zwykłego człowieka, mieszkańca, sąsiada, imigranta. Zatem z pedagoga pouczającego, specjalisty od spraw środowiska lokalnego, przechodzimy do pełnienia roli wspomagającej procesy emancypacji grup lokalnych, czasem wbrew oczekiwaniom władz lokalnych, dla których konformizm obywatelski byłby być może rozwiązaniem wielu problemów. W tej kwestii pedagog społeczny powinien zawsze stać po stronie osób zagrożonych skrzywdzeniem, wykluczeniem, manipulacją, niesprawiedliwym traktowaniem, ujawniając nieprawidłowości w obszarze współżycia społecznego oraz wzmacniając procesy porozumienia społecznego, dla dobra ludzi. Animacja sił społecznych jest formą obrony przed współczesnymi tendencjami alienacji, atomizacji społecznej, egoizmu, zrywania więzi „które ograniczają”, chciwości, walki o partykularne interesy. Odbudowuje poczucie sprawczości, zaufania do własnej aktywności i akceptacji tego, że na świecie nie jesteśmy sami – tworzymy go z ludźmi żyjącymi obok nas, czasem znacząco różnymi, choć w gruncie rzeczy niezwykle interesującymi współuczestnikami życia społecznego. W tej dziedzinie rola pedagoga społecznego – obrońcy praw społecznych grup i jednostek, wskazującego na zagrożenia rozpadu więzi i współuczestnika tworzenia ich na nowo, jest niedostrzegana. Pedagog animujący lokalne

inicjatywy integracyjne, na przykład sąsiedzkie, współuczestniczący w budowaniu partnerstw lokalnych, oraz we wszelkich innych działaniach sprzyjających otwieraniu się na przestrzeń mezospołeczną, powinien być niezwykle cennym sprzymierzeńcem samorządu lokalnego. Odnowienie funkcji społecznych pedagogiki daje szansę na odnalezienie także takich nowych ról edukacyjnych. Sprzyjają temu współcześnie rozwijane na polu kształcenia pedagogów koncepcje edukacji włączającej oraz inkluzji społecznej będące niezwykle nośnymi społecznie, wynikającymi ze społecznych potrzeb i zagrożeń, odpowiedziami na takie role. Nadal jednak brak jeszcze pełnego zrozumienia dla tego obszaru jako płaszczyzny działalności praktycznej w obszarze edukacji i animacji społecznej. Zatem pedagog społeczny – animator więzi środowiskowych to w odniesieniu do zawodu bardziej postulat przyszłości związany z nadzieją, że rola pedagogiki społecznej we wspieraniu zrównoważonego rozwoju lokalnego będzie się umacniać. Poza uczestniczeniem w działaniach różnorodnych organizacji społecznych i instytucji lokalnych działających na rzecz integracji osób zagrożonych wykluczeniem i lokalnej aktywizacji w zakresie wybranego problemu, pedagog społeczny ma możliwość tworzenia i inicjowania (animowania) różnorodnych form organizacji i aktywizacji całościowo postrzeganego środowiska lokalnego poprzez tworzenie, rozwijanie i wzmacnianie współpracy z samorządem lokalnym. Wymaga to wiedzy i kompetencji, jakie współcześnie u animatorów są oczekiwane w związku z potrzebami zrównoważonego rozwoju i wzmacniania środowisk lokalnych. Przede wszystkim chodzi o zrozumienie lokalnych uwarunkowań, osób je tworzących, ich funkcjonowania społecznego, sieci komunikacji, powiązań instytucjonalnych oraz różnorodnych form edukacji lokalnej, co wpisuje się w nurt znany w pedagogice społecznej jako edukacja środowiskowa lub *community education*. Pedagog-animator ma tu ważną rolę odnajdowania ukrytego kapitału społecznego środowisk, wydobywania go i aranżowania sytuacji w których mógłby się ujawniać. Znajomość cech i form edukacji nieformalnej, zasad i mechanizmów wpływów wychowawczych różnorodnych środowisk oraz koncepcji integracji stawia pedagoga społecznego w niezwykle ważnej roli wspierającej i kierunkującej inicjatywy aktywizacji lokalnej ku zwiększaniu podmiotowości grup, upowszechnianiu form grupowej partycypacji oraz wykorzystaniu oddolnych inicjatyw i istniejących więzi społecznych do rozwoju środowiskowego.

Pedagog – animator społeczeństwa obywatelskiego to kolejna możliwość odczytania współczesnej roli pedagoga społecznego. Wynika ona z przekonania o szerszych powinnościach pedagogiki społecznej, jej odpowiedzialności za nadawanie kształtu teraźniejszości i przyszłości, oraz jej społecznego, w wymiarze praktycznym i politycznym, charakteru. Demokracja jako wytwór

cywilizacji europejskiej, odwołująca się do ateńskich korzeni a jednocześnie do wzorców amerykańskich i anglosaskich, jest nieustającym dynamicznym dyskursem nad tym jaki kształt winna przybrać postać umowa społecznej, lista praw i obowiązków obywateli, formuła obligowania oraz ram dobrovolności w stanowieniu zasad społecznego współżycia. Liberalny, komunitarystyczny, socjalistyczny, republikański, konserwatywny czy kapitalistyczny? – dyskusji modelach i koncepcjach demokracji nie brakuje, choć zasadniczą wydaje się kwestia demokracji jako systemu i państwa jako organizmu zarządzającego kierunkiem jej rozwoju w praktyce. Współczesne drogi zmiany: od opiekuńczości do pomocniczości państwa, wpisują się w przekształcenia, jakie społeczeństwa muszą przyjąć dokonując wyboru między ponoszeniem współodpowiedzialności za wspólne dobro i troską o nie, a oddaniem pełni praw decyzyjnych i wykonawczych w ręce reprezentantów, instytucji i szeroko rozumianej władzy. Animacja społeczeństwa obywatelskiego polega na definiowaniu problemów, diagnozie potrzeb i ocenie konsekwencji istniejącego stanu rzeczy, analizie dotychczasowych wyborów i skłanianiu do rozmowy o fundamentalnych zasadach wybranej formy politycznej: kształcie demokracji, roli obywateli i ich potrzebach oraz prawach, także w kontekście demokracji przyszłości. W odniesieniu do polityki i praktyki nieustająco zapominającej o jednostkach i grupach w ideologicznym i ekonomicznym rozważaniu „kwestii społecznych”, systemów rządzenia, finansów państwa, form kontroli, jest to zadanie niezwykle istotne. Koncepcja społeczeństwa obywatelskiego zakłada bowiem znacznie bogatszą perspektywę: zarówno odniesienie do jednostek – obywateli, jak i instytucji – form organizacyjnych, ale także do przekonań, stosunków społecznych, oraz konkretnych działań (Kiełtińska 2010). Dyskusje o społeczeństwie obywatelskim dotyczą rozumienia ideałów demokracji, pożądanej aktywności i uczestnictwa bezpośredniego, poczucia wspólnotowości, dyspozycji do samookreślenia się w wymiarze jednostkowym i samoorganizacji w wymiarze grupowym, a także rozwijania przestrzeni wolności, możliwości wyboru, kompetencji społecznych (Szerląg 2007). Animacja w tym obszarze postuluje, by poza uczeniem postaw i wartości, stwarzać szansę ludziom doświadczanie partycypacji – bycia obywatelami, eksperymentowania w stosowaniu idei w działaniu, przybliżania im zasad życia publicznego i pokazania, że jest ono satysfakcjonującym dopełnieniem życia prywatnego, możliwą formą samorealizacji. W tym zakresie nie wystarcza tylko aktywizować innych. Należy samemu współuczestniczyć w zmianach, w kształtowaniu teorii i praktyki edukacyjnej i społecznej – stanowić przykład i wzór osobistego praktycznego rozumienia idei partycypacji. Istotnym elementem tak pojmowanej roli pedagoga społecznego, jako animatora przemian demokratycznych jest zatem zrozumienie mechanizmów

tworzenia demokracji, a także uważne przyglądanie się zmianom społecznym i ich skutkom w postaci zjawisk zagrażających i wypaczających demokratyczne idee oraz ich humanistyczne wymiary. Analiza i ocena stopnia zaangażowania jednostek, grup i instytucji w demokratycznych przemianach w odniesieniu do poszczególnych celów społecznych, stanowi probierz stanu społecznej akceptacji, zaufania oraz poczucia sprawstwa będących istotnymi wskaźnikami sił i słabości oraz jakości naszej demokracji. Pedagogika społeczna zawsze walczyła w tym obszarze o prawa jednostek, grup i środowisk upatrując w nich fundamenty rozwoju społecznego. Poprzez troskę o ich ochronę, symbolicznie ujętą korczakowską myślą o praktycznych przejawach *prawa do szacunku*, jednocześnie bierze czynny udział w dyskusjach o jakości edukacji do demokracji, przy czym w niezwykle odpowiedzialny sposób podchodzi do zagadnienia realizacji owych praw na co dzień. Animowanie zmian społecznych jest w tym obszarze niezwykle trudne z uwagi na polityczny charakter wielu aspektów tego podejścia. Wymaga od pedagoga ogromnej determinacji w dążeniu do długofalowych celów, myślenia perspektywicznego oraz wiedzy i umiejętności w obszarze zmian systemowych, kultury politycznej i chęci włączania się w tworzenie planów i projektów reform społecznych. Nie mniej jest to niezwykle istotne zadanie społeczne z uwagi na schematyczny sposób traktowania edukacji jako obszaru socjalizacji według z góry przyjętych wytycznych. Wieloletnie osłabianie nauk pedagogicznych przyniosło w konsekwencji skutki braku pedagogicznej inicjatywy w przewodzeniu zmianom społecznym. Poza apelami o nią i podkreślanymi na kolejnych konferencjach pedagogicznych potrzeb takiej postawy, w praktyce edukacja pozostaje poza frontem pierwszoplanowych dyskusji pozostawiając sobie pole mniej lub bardziej efektywnego realizatora zmian „do demokracji”. Przyjęcie roli animacyjnej w tym obszarze tworzy rozwija rozumienie pedagogiki, zwłaszcza pedagogiki społecznej. Stawia ją bowiem na miejscu pierwszoplanowym: zarówno jako dziedziny mądrego wychowawczo eksperymentowania nowymi narzędziami edukacji obywatelskiej, jak i partnera społecznego w dyskusjach nad wartościami wychowania w czasach współczesnych, a także nad wychowawczymi konsekwencjami reform społecznych. Dzięki temu pedagog społeczny może stać się łącznikiem społecznym między instytucjami tradycyjnie pojmowanymi jako edukacyjne a obszarami społecznych środowisk wychowania i zmiany o znaczącym wpływie, a które to środowiska włączają edukację jedynie postulatywnie lub traktują ją instrumentalnie. Istotne ma tu znaczenie zrozumienie ożywiającej społeczne struktury metody animacyjnej, która pomaga w nowych warunkach dostosować ją do wymogów nieustających modernizacji i zmian w obszarach społeczno-edukacyjnych. Dążenie do wydobywania problemów

i potrzeb społecznych, konfrontowanie ich z postulatami demokracji oraz proponowanie zmian i towarzyszenie ich wprowadzaniu ma w dzisiejszych czasach niezwykłą wagę emancypacyjną – obrony w praktyce, w życiu codziennym, praw człowieka i tworzeniu podstaw rozwoju jego podmiotowości, w tym przede wszystkim rozwijania jego samodzielności myślenia i działania. Nie będzie to możliwe bez znajomości i analizy procesów zmiany jakie współcześnie zachodzą na polu globalizujących się państw i narodów, zwłaszcza w sferze ekonomicznej, za którą podążają współcześnie sfery kultury i edukacji.

Trzy wyróżnione powyżej typy animacji możliwe do zastosowania w pedagogice społecznej przeplatają się i wzajemnie oddziałują na siebie, gdyż: 1) tworzenie i odtwarzanie kultur lokalnych wpisuje się w nowy kształt wielokulturowych społeczeństw, 2) kultura aktywnie tworzy procesy demokratyzacji życia oraz wzmacnia siły społeczne i odbudowuje podstawy demokracji uczestniczącej, 3) demokratyczne ramy wyznaczają zakres twórczej ekspresji i tworzenia nowych norm, wartości, symboli a także przekonanie o możliwościach aktywności społecznej na poziomie lokalnym i sensie takiego działania. Mimo prób wyznaczenia tych ról w tzw. profilu animatora społecznego, który winien łączyć wszystkie te animacje jako: facylitator, wspieracz, edukator, motywator, integrator, rozwijacz, ewaluator (Skrzypczak 2006), widzimy jak wiele jeszcze w kulturze, także języka będzie się odbywało procesów zmiany i adaptacji społecznej. Cenne w tych próbach jest jednak podkreślenie czterech obszarów animacji jako refleksyjnej praktyki. Są to: wiedza, umiejętności, postawa i zasoby. Mimo wielu niejasności i dyskusji, które są konieczne, by zmierzyć się z nowym zjawiskiem środowisk animowanych i edukowanych do uczestnictwa społecznego, a także określeniem roli i trudności jakie stąd wynikają, niewątpliwie jest to pasjonujący obszar możliwości jakie pedagogom społecznym zaoferowano. Mają do wydobywania w edukacji społecznej, profilaktyce kryzysów społecznych, czy ratownictwa, perspektywę odzyskiwania utraconej, zawłaszczonej lub nierozwiniętej na innych etapach życia samodzielności życiowej i społecznej przez jednostki i grupy. Można by powołać się tu na analogię medyczną: procesu budowania i odbudowywania systemu „immunologicznego” organizmu społecznego. Optymalny rozwój jednostki i jej dobre, szczęśliwe, godne życie, to cel, który mimo zagrożeń wynikających ze zmienności środowisk, warunków życia, które stają się nieustającym wyzwaniem społecznym (a także czynników je wywołujących), należy mieć na względzie, by niestrudzenie poszukiwać sposobów ożywiających społeczne i jednostkowe ideały. W rzeczywistości jaka nas czeka, nie będzie to możliwe bez współpracy z innymi partnerami społecznymi, dostrzeżenia ich wartości i potrzeby udziału.

Rola animacji i edukacji w zmianie społecznej

Edukacja jest procesem nieustannego przygotowywania do zmiany, partycypuje w obszarach społecznych wysiłków tworzenia przyszłości. Współcześnie mamy do czynienia ze środowiskami, które są dynamiczne, wielokulturowe, zdominowane komunikacją zapośredniczoną udziałem nowoczesnych technologii. Nawarstwienie się poziomów zmian w naszym kraju spowodowało początkowe traumy przełomów polityczno-gospodarczych a obecnie kulturowo-cywilizacyjnych, które w połączeniu z powolnością przemian instytucjonalnych i coraz bardziej różnicującymi się społecznymi dążeniami doprowadziły do tego, że mamy wrażenie funkcjonowania w nieustającej kakofonii idei, mechanizmach upraszczania świata i redukcji szans, dominacji konsumeryzmu oraz wielu innych symptomów letargu społecznego, z którego przebudzenie może nastąpić poprzez „życiodajną edukację”, która zachęca człowieka do wysiłku rozwojowego (Witkowski 2007). Uwypuklanie, czasem przerysowywanie tragizmu sytuacji, w jakiej znalazł się współczesny człowiek ma m.in. w swym założeniu motywować do zmiany, choć jest także czasem oporem przed nią, naszym naturalnym odruchem obronnym. Tadeusz Pilch wskazuje między innymi, że tak nie lubiane przez nas *kryzysy* są koniecznością, a nasz stosunek do nich jest wyrazem twórczego podejścia do roli człowieka w świecie. Wynika bowiem z nieustającego niezadowolenia z rzeczywistości, dostrzegania jej ułomności i może mieć zarówno optymistyczny jak i pesymistyczny wymiar – jest to zależne od naszej interpretacji oraz od sposobu oceniania potencjalnych i rzeczywistych skutków: jako negatywnych (napiecie emocjonalne, poczucie zagrożenia, lęk) lub pozytywnych (impuls nowej jakości, mobilizacja do zmiany). To także emocje towarzyszące niewiedzy przed nieznanym (Pilch 2009). Człowiek zazwyczaj dąży do zmian, które, jego zdaniem, zmieniają jego sytuację na lepszą, unika zaś tych, które pogorszyłyby sytuację istniejącą. W działaniu edukacyjno-animacyjnym jest podobnie: zmiana jako czynnik rozwoju jest pożądana ku „naprawie świata”, ku inspirowaniu do rozwoju, część jednak działań jest nastawionych na walkę przed niekorzystnymi skutkami rozwoju cywilizacji jako przestrzeni hamujących i ograniczających rozwój, wykluczających z korzystania z jego dokonań. Istotą animacyjnych zabiegów i wysiłków pedagogów jest mniej lub bardziej udana próba kierowania zmianą, jej projektowanie i realizowanie w sposób aktywny, wykorzystywanie społecznego pożądanego zmian dla poprawy sytuacji życiowej człowieka bez względu na to jak będziemy postrzegać świat jednostkowo czy w grupach, czy zgodzimy

się na przykład na homogeniczną wizję przyszłości, czy też nie. To animacyjne włączanie społeczeństwa do rozmowy poprzez perspektywę przyszłości jest niezwykle ważnym zadaniem pedagogów społecznych i animatorów, gdyż wiele zawaśzczeń dzieje się w przestrzeniach pasywności społecznej. Nieuniknione ograniczenia w projektowaniu i przygotowywaniu się do przyszłości, niebezpieczeństwo narażenia się na krytykę czy konflikty działają tylko na korzyść zarówno edukacji jak i animacji – wymagają nieustannego wysiłku i twórczości, podejmowania pracy nieprzerwanie od nowa, redefiniowania, reinterretowania, znajdowania „wychowawczego życia” w środowisku, w celu ożywiania naszych umysłów i naszej woli powodujących, że powstawanie z upadków jest tak samo naszym przeznaczeniem jak wszelkie kryzysy. Zmiana roli pedagogów także będzie dalej postępować. Czy rozwiniemy animacyjne kompetencje pedagogów społecznych czy też inaczej zostanie zdefiniowana ich rola, zależy w znacznej mierze od potrzeb środowisk i wyobrażenia o tym, w czym i jak możemy i chcielibyśmy je wspierać.

Streszczenie

W artykule poruszane są zagadnienia nowych funkcji i zadań pedagoga społecznego w środowisku, przede wszystkim w odniesieniu do koncepcji animacji społeczno-edukacyjnej i wzmacniania sił środowiskowych, wraz z potrzebą uwzględnienia co najmniej trzech potencjalów: wartości kultury, zasobów społeczności lokalnej oraz idei społeczeństwa obywatelskiego.

Słowa kluczowe: animacja środowiskowa, aktywizacja społeczna, pedagog społeczny, społeczeństwo obywatelskie, wzmocnienie sił społecznych.

Bibliografia

- Balawejder E. (2007), *Spoleczeństwo obywatelskie*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Bauman Z. (2008), *Wspólnota*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Cern K., Juchacz P., Nowak E. (2009), *Edukacja demokratyczna*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Henzler P., Skrzypczak B. (2006), *Kim jest animator społeczny*, Centrum Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa.
- Jedlewska B. (1999), *Animatorzy kultury wobec wyzwań edukacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kargul J. (1995), *Animacja społeczno-kulturalna*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk, *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.

- Kargul J. (2007), hasło: *Animacja kulturalna*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Kietlińska K. (2010), *Rola trzeciego sektora w społeczeństwie obywatelskim*, Difin, Warszawa.
- Mendel M. (2001), *Edukacja społeczna. Partnerstwo rodziny, szkoły i gminy w perspektywie amerykańskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Nycz E. (1999), Hasło *Animacja społeczno-kulturalna*, [w:] T. Pilch, D. Lalak (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Pilch T. (2009), *Niebezpieczeństwo kryzysu czy nadzieja przemiany?* [w:] W. Danilewicz (red.), *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Potoczek A., Stępień J. (2004), *Z warsztatu badawczego Katedry Nauk Społecznych. Społeczne uczestnictwo w rozwoju lokalnym*, Wydawnictwo-Drukarnia „PRODRUK”, Poznań-Włocławek.
- Przeclawska A. (1996), *Pedagogika Społeczna. Kręgi poszukiwań*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Skrzypczak B. (2003), *Zmiana kultury – kultura zmiany*, [w:] B. Skrzypczak, S. Mołda (red.), *Ośrodek kultury i aktywności lokalnej. W poszukiwaniu instytucji społecznościowej*, Centrum Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa.
- Skrzypczak B. (2006), *Profil animatora społecznego*, [w:] P. Henzler, B. Skrzypczak (red.), *Kim jest animator społeczny*, Centrum Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa.
- Szerląg A. (2007), *Edukacja obywatelska w społeczeństwach wielokulturowych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Theiss W., Skrzypczak B. (2006): *Edukacja i animacja społeczna w środowisku lokalnym*, Centrum Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa.
- Toffler A. i H. (2007), *Rewolucyjne bogactwo*, Wydawnictwo Kurpisz, Przeźmierowo.
- Witkowski L. (2012), *W obronie życiodajnej edukacji*, [w:] M. Urlińska, A. Uniewska, J. Horowski (red.), *Teoria a praktyka edukacyjna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Wosińska W. (2008), *Oblicza globalizacji*, „Smak Słowa”, Sopot.